

ДЗ. С. САМАХВАЛАЎ

ВЫЗНАЧЭННЕ ПАНЯЦЦЯЎ «ЭТНІЧНАСЦЬ» І «НАЦЫЯНАЛЬНАСЦЬ» У СУЧАСНАЙ НАВУКОВАЙ ДУМЦЫ

Паняцці «этначнасць» і «нацыянальнасць» дастаткова часта выкарыстоўваюцца ў навуковай і навукова-даведчай літаратуры, прычым гэта тычыцца не толькі прац па этналогіі, сацыяльна-культурнай антрапалогіі ці гісторыі. Усё часцей іх можна ўбачыць на старонках выданняў, якія прысвечаны праблемам сацыялогіі, філасофіі, эканомікі і паліталогіі. Аднак, як і ў дачыненні да іншых навуковых тэрмінаў, у вызначэнні паняццяў «этначнасць» і «нацыянальнасць» існуюць самыя розныя падыходы. Толькі часткова гэта можна растлумачыць адсутнасцю адзінай навуковай мовы і наяўнасцю розных навуковых традыцый. Часцей за ўсё гэта звязана з разнастайнасцю канцэптуальнага бачання самой прыроды двух феноменаў чалавечай ідэнтыфікацыі.

У савецкіх і постсавецкіх навуковых выданнях існуе ўстойлівая традыцыя разгляду двух паняццяў як узаемазалежных і нават узаемазалежных. Згодна поглядам гістарычнага матэрыялізму нацыя вызначаецца як тып этнасу, а нацыяналізм – як форма этнацэнтрызму [3; 4]. У гэтай сувязі расійскі даследчык Х. Тадтаеў заўважае: «У айчынай літаратуры паняцці «нацыянальнае» і «этначнае» часцей атаясамляюцца, негледзячы на іх пэўнае сэнсавое адрозненне. Пад словам «нацыянальнасць» звычайна разумеюць сукупнасць усіх асоб адной этнічнай прыналежнасці, незалежна ад іх грамадзянскай прыналежнасці і месца пражывання» [5, с. 6]. Прыхільнікі захавання гэтай традыцыі спасылаюцца на адсутнасць іншых агульнапрынятых вызначэнняў. У міжнародных дакументах нацыянальнасць вызначаецца па грамадзянству той ці іншай дзяржавы, але доўгі час захоўваліся тлумачэнні нацыянальнасці як формы палітычнага ладу ці народу, які мае патэнцыяльную магчымасць стаць нацыяй праз атрыманне дзяржаўнасці. Да гэтага трэба дадаць адсутнасць адзінага вызначэння этнічнасці. Яна можа тлумачыцца як адзнака прыналежнасці да пэўнага этнасу ці

моўнай і нават расавай групы, а таксама як праява адзінага паходжання і сваяцтва. Такім чынам, адрозненні паміж вызначэннямі нацыянальнасці і этнічнасці караняцца ў розніцы праблематыкі пытанняў этнасу і нацыі. У гэтай сувязі пэўная колькасць даследчыкаў ігнаравала магчымую сувязь паміж двума паняццямі на карысць вызначэння нацыі толькі як палітычнага ўтварэння. Але ў канцы XX ст. з пачаткам шырокага абмеркавання нацыі як з'явы Новага часу кантэкст навуковага дыскурсу некалькі трансфармаваўся.

Пачатак зменаў у навуковым мысленні паклалі спрэчкі вакол знакамітай працы брытанскага вучонага Б. Р. Андарсана «Уяўныя супольнасці» (1981 г.). У ёй была выкладзена канструктывісцкая канцэпцыя, згодна якой нацыя як культурна-палітычныя феномены узніклі адносна нядаўна. Ім папярэднічалі буйныя рэлігійныя супольнасці. У сярэднявечнай Еўропе «нацыя» азначала «месца паходжання». Ва Упсальскім універсітэце Швецыі нацыямі называлі выхадцаў з розных кутаў гэтай краіны. У Парыжскім універсітэце германская нацыя ўключала як немцаў, так і англічан. Першымі сапраўднымі нацыянальнымі злучнасцямі былі крольскія грамадствы Лацінскай Амерыкі. Першапачаткова, носьбітамі нацыянальнай ідэі з'яўляліся мясцовыя інтэлектуалы. Толькі пазней праз бюракратызацыю, стандартызацыю і адукацыю яна прыжылася ў грамадстве. Б. Р. Андарсан не атаясамляў нацыянальнасць і этнічнасць. Наадварот, ён імкнуўся прадэманстраваць паміж імі істотныя адрозненні. Нацыі складаліся насуперак этнічным, моўным і рэлігійным межам. Так, інданезійская нацыя ўвабрала ў сябе прадстаўнікоў самых розных этнасаў і рэлігій. Нацыянальная мова бахаса Інданезіі паходзіць ад малайскай і не мае нічога агульнага з большасцю іншых моў Зондскага архіпелага. Нацыянальныя межы рэдка супадаюць з этнічнымі, хаця кожная нацыя імкнецца прадставіць іх заканамернасць [1].

Дыскусіі выявілі дзве супрацьлеглыя пазіцыі тых, хто падзяляў канструктывісцкае бачанне, і тых, хто настойваў на прымардыяльным характары нацый. Сярод апошніх аказалася нямала антрапологаў і культурологаў, меўшых асабісты вопыт вывучэння нацыянальных адносін. Яны бачылі карані нацыяналізму не ў ідэалогіі, навязанай інтэлектуальнай элітай, а ў спрадвечных культурных традыцыях, у прыродзе дзяржаўнай улады ці ў псіхалогіі груп. Напрыклад, нарвежскі антраполог Т. Х. Эрыксан злучае паняцці «этначнасць» і «нацыянальнасць» разам. Таму ён ужывае паняцце «нацыя» у двухкоссі, калі кажа пра шматэтнічную супольнасць Югаславіі. На яго думку, югаслаўская «нацыя» была толькі ідэалагічным прычыненнем, таму ў выніку пацярпела паразу [8]. Сярод прыхільнікаў канструктывізму таксама знайшліся крытыкі тэорыі Б. Р. Андарсана. Аўтар «Уяўных супольнасцяў» захапіўся палітычным кантэкстам пераўтварэння імперый і калоній у нацыі і праігнараваў вопыт тых дзяржаў, што маюць ярка выразную этнічную спецыфіку. Ён не здолеў растлумачыць наяўнасці нацыянальных супярэчнасцяў не толькі паміж урадамі і элітамі, але і на пабытовым узроўні.

У гэтай сувязі важным з'яўляецца вопыт тых даследчыкаў, хто звяртае сваю ўвагу на вопыт еўрапейскіх дзяржаў, дзе часціком цяжка выявіць рэчаісныя межы паміж этнічнасцю і нацыянальнасцю. Так, Э. Сміт

сцвярджае, што карані нацыянальнай ідэнтычнасці трэба шукаць у этнічнай свядомасці. Пры разглядзе сацыяльнай і моўнай сітуацыі ў Еўропе пачатку Новага часу ён вылучыў дзве блізкія

катэгорыі супольнасцяў – этнас і этні. Падобна прадстаўнікам этнасу, прадстаўнікі этні размаўляюць на блізкіх мовах ці гаворках, звычайна пражываюць на сукупнай тэрыторыі, маюць шмат падабенстваў у матэрыяльнай культуры, міфах і сімвалах, але не вызначаюць сябе як самастойная група і часцяком не маюць саманазвы. Яны ўсведамляюць сябе проста як тутэйшыя. Пакольку змены ў традыцыйным ладзе жыцця і культуры раней былі надзвычай маруднымі, этні захоўвалі свае адрозненні на працягу многіх пакаленняў. На вяршыні сацыяльнай лесвіцы маглі знаходзіцца чальцы іншых этнічных груп (венгры ў Славакіі, немцы ў Чэхіі, палякі на Украіне і г. д.), але яны прыкмячаліся з боку этні па сацыяльнаму, а не этнічнаму чынніку. У некаторым сэнсе атаесамленне па сваяцтву мела значна большае значэнне. Іншая сітуацыя складвалася на памежжы, дзе прадстаўнікі этні сутыкаліся з падобнымі сабе іншымі этні. Такім чынам, этнічная самасвядомасць была характэрная ў першую чаргу для жыхароў памежжа, вандроўнікаў ці проста адукаваных людзей. Апошнія ў шчасных абставінах рабілі сабе кар’еру ў імперскіх ці духоўных канцылярыях і адасабляліся ад сваіх сваякоў. Крызіс аграрнай эканомікі, індустрыялізацыя і бюракратызацыя дзяржаўнага апарату вымусілі прадстаўнікоў этні пакідаць месцы аселасці, бліжэй сутыкацца з іншымі культурамі, што і прывяло да фарміравання этнічнага самавызначэння [9, с. 23–49].

Аналізуючы працы Э. Сміта, амерыканскі даследчык К. Калхун заяўляе наступнае: «Этнічнасць займае нейкае прамежкавае становішча паміж сваяцтвам і нацыянальнасцю. Этнічная ідэнтычнасць становілася гістарычна важнай ўсюды, дзе розныя групы ўзаемадзейнічалі разам на агульнай тэрыторыі... Этнічнасць – гэта не проста працяг сваяцтва, а спосаб, якім ствараецца калектыўная ідэнтычнасць» [2, с. 93]. Стварэнне нацый як новых грамадскіх супольнасцяў патрабавала апоры на папярэднія мадэлі ідэнтыфікацыі. Яны дазвалялі ўсведоміць нацыю ў сувязі з больш старажытнымі чыннікамі, міфамі і сімваламі. Мова, гісторыя і ў некаторых выпадках рэлігія становіліся галоўнымі прадметамі маніпуляцый нацыяналістаў. К. Калхун нават зазначае, што этнічныя чысткі і этнічная непрымірмасць хутчэй адпавядаюць палітычным умовам нацыянальных дзяржаў, а не буйных імперый.

Чэшскі вучоны М. Грох таксама надае першаснае значэнне камунікацыйным зносінам у грамадстве, якія папярэднічалі з’яўленню нацыянальнай свядомасці. Але ён дадае да пераліку неабходных умоў нацыятворчага працэсу такія з’явы, як сацыяльны і палітычны крызіс старога ладу, рознагалосці паміж уплывовымі групамі насельніцтва і заняпад рэлігійнага аўтарытэту і традыцыйнай маральнасці. Гэта вымусіла інтэлектуалаў абпірацца на новыя «старыя гістарычныя» этнічныя чыннікі. Кожнаму палітычнаму нацыятворчаму працэсу папярэднічаў культурны ўздым, які ўвайшоў у гісторыю пад назвай «нацыянальнага адраджэння». М. Грох нагадвае, што сітуацыя ў канцы XIX ст. у Еўропе ў гэтым сэнсе мала адрознівалася ад сітуацыі канца XX ст. [7]. Брытанскі гісторык-марксіст Э. Дж. Хабсбаўм сцвярджае, што этнанацыянальныя межы ў Еўропе і на Блізкім Усходзе – вынік перабудовы свету пасля I Сусветнай вайны, а канкрэтна – уздзеяння палітычных ідэй У. І. Леніна ў СССР і амерыканскага прэзідэнта Т. В. Вільсана на Захадзе [6].

Як бачна на прыкладзе дыскусіі, выразнае размежаванне паняццяў «этнічнасць» і ацыянальнасць» па-ранейшаму з’яўляецца актуальным для навукоўцаў.

Гэта дазваляе вызначаць шматэтнічныя супольнасці амерыканцаў, індыйцаў і сінгапурцаў менавіта як нацыі, а не этнасы. Гэта не адмаўляе наяўнасць агульных для іх культур. Такія нацыянальныя культуры могуць засноўвацца на асаблівасцях этнічных культур дадзеных нацый, але нацыянальныя культуры тлумачацца значна шырэй, чым этнічныя.

Больш складанай выглядае сітуацыя з этнанацыянальнымі ўтварэннямі. Так, палякі або беларусы вылучаюцца адначасова як нацыі і этнасы. Польскі этнас складае большую частку насельніцтва Польшчы, яго мова і культура з’яўляецца дамінуючай, але ў склад польскай нацыі таксама ўваходзяць прадстаўнікі іншых этнічных груп – немцы, украінцы, беларусы, цыганы, яўрэі і г. д. У сваю чаргу польскія этнічныя групы ўваходзяць у склад беларускай, украінскай, нямецкай ці амерыканскай нацый. Аднак той факт, што нацыянальная культура засноўваецца на рэчаіснай перавазе толькі аднаго этнасу, ўплывае на неўтульнасць існавання прадстаўнікоў этнічных меньшасцяў. З другога боку, этнанацыянальныя супольнасці імкнуцца кантраляваць становішча «сваіх» этнічных груп за межамі нацыянальнай дзяржавы. Вядома, што палякі ў Літве, Беларусі і Украіне значна адрозніваюцца ад палякаў Польшчы па мове, культурных традыцыях і нават па паходжанню, але Польшча як дзяржава даволі хваравіта ўспрымае, калі ў гэтых краінах адзначаюцца факты сапраўднага ці ўяўнага ўціску мясцовых палякаў. Затое яна мала цікавіцца становішчам літоўцаў, беларусаў і украінцаў за межамі Польшчы. Не раз бывала, што нацыянальны ўздым суправаджаўся прыгнётам і пераследам этнічных меньшасцяў. Падобнае становішча мы назіраем і ў іншых этнанацыянальных супольнасцях.

У выніку шырокіх міграцыйных працэсаў сёння вылучаюцца не толькі этнічныя, але і нацыянальныя групы, адарваныя ад асноўнай часткі нацыі – кабаверддэйцы ў Партугаліі, індыйцы ў

Великабрытаніі, мексіканцы ў ЗША і г. д. Для пэўных асоб прыналежнасць да нацыі часцяком значыць больш, чым яе этнічнае паходжанне.

Пад час вандровак ў Закаўказзе мне не аднойчы прыходзілася здзіўляцца таму, што маладыя армянскія курды з гонарам сцвярджаюць каштоўнасць сваёй этнічнасці тым, што іх продкі быццам бы ратавалі армян пад час пагромаў у Асманскай імперыі. Талышы і азербайджанцы паўднёвага памежжа Азербайджана з пагардай ставяцца да талышоў і азербайджанцаў з Ірана. Моцная этнічная тоеснасць выклікае падазронасць у нацыянальных дзеячоў. Часам яна разглядаецца як пагроза адзінству нацыі. Аднак у сёнешнім свеце шырока абмяркоўваецца праблема фарміравання тоеснасці шырэйшай за нацыянальную (агульнаеўрапейскай, лацінаамерыканскай, афрыканскай і г. д.), і ўжо нацыянальнасць, а не этнічнасць малюецца як перашкода для інтэграцыі [10].

ЛІТАРАТУРА

1. *Андерсон, Б.* Воображаемые сообщества: Размышления об истоках и распространении национализма. / Б. Андерсон. – М., 2001.
2. *Калхун, К.* Национализм / К. Калхун. – М., 2006.
3. *Козлов, В.* Национализм / В. Козлов // Народы России. Энциклопедия. – М., 1994. – С. 458.
4. *Козлов, В.* Нация / В. Козлов // Народы России. Энциклопедия. – М., 1994. – С. 459.

74

5. *Тадтаев, Х.* Этнос. Нация. Раса. Национально-культурные особенности детерминации процесса познания / Х. Тадтаев. – Саратов, 2001.
6. *Хобсбаум, Э. Дж.* Принцип этнической принадлежности и национализм в современной Европе / Э. Дж. Хобсбаум // Нации и национализм. – М., 2002. – С. 332–346.
7. *Хрох, М.* От национальных движений к полностью сформировавшейся нации: процесс строительства наций в Европе / М. Хрох // Нации и национализм. – М., 2002. – С. 121–145.
8. *Eriksen, Th. H.* Ethnic identity, national identity and intergroup conflict: The significance of personal experiences / Th. H. Eriksen // Social identity, intergroup conflict, and conflict reduction. – Oxford, 2001. – P. 42–70.
9. *Smith, A. D.* Ethno-symbolism and Nationalism / A. D. Smith. – London : New York, 2009.
10. *Vhutuza, E.* Nationalism or Supra-nationalism in the 21st Century? / E. Vhutuza, H. Ngoshi // African Integration Review. Vol. 2, No. 1, 2008. – P. 1–8.

75